UDK 2-1:141.113

Qāsem Kākāyī[1] i Hādžer Avīš[2]

Kritička analiza izbaviteljskog religijskog pluralizma u gnostičkom svjetopogledu Ibn Arebija i Mevlane[3]

Sažetak

Teorija religijskog pluralizma predstavlja novi pristup u sferi religijskih istraživanja, i ako se u vrijeme Ibn Arebija i Mevlane i govorilo o ovoj temi ona nije bila naslovljena kao religijski pluralizam. Uprkos tome, zagovornici religijskog pluralizma, posebno John Hick, smatrali su da su muslimanski gnostici poput Ibn Arebija i Mevlane dijelili stajališta slična njihovim, i pri tome su se pozivali na neke iskaze ovih gnostika.

John Hick vjeruje da različite religije, čak i kada nude različite odgovore i reakcije na božansku stvarnost, sve mogu biti izvor iskupljenja, upotpunjavanja nefsa i izbavljenja svojih sljedbenika. Pomnom analizom Ibn Arebijeve i Mevlanine misli jasno je da se stajališta ova dva muslimanska gnostika koja se, uvjetno kazano bave temom pluralizma, u svom temelju razlikuju sa religijskim pluralizmom o kojem govori Hick, jer oni smatraju da, u biti, postoji samo jedna izbaviteljska religija koja u sebi objedinjuje sve zbilje kao i sve moguće puteve čovjekova izbavljenja. To je upravo religija islama koja sebe definira kao "prepuštanje Bogu". Dočim ovi drugi vjeruju da i druge religije sadrže zbilju i da u skladu sa stupnjem sadržane zbilje, te religije mogu svoje sljedbenike dovesti do spasenja i iskupljenja.

[1] Profesor na Fakultetu teologije i islamskih naučavanja Univerziteta Širaz.

[2] Magistrica filozofije i islamske teologije, Fakultet teologije i islamskih naučavanja Univerziteta Širaz.

[3] Žurnal za religiju Univerziteta Širaz.

ZNAKOVI_VREMENA DVOBROJ 92-93 final.indd 11 24/03/2023 13:36

Ali, ukoliko bi sljedbenici drugih religija stekli saznanja o islamskoj tradiciji i prionuli uz nju, dosegnuli bi veće stupnjeve od iskupljenja.

Ključne riječi: spasenje, izbavljenje, religijski pluralizam, John Hick, Ibn Arebi, Mevlana.

1. Uvod

Pitanje izbavljenja različitih religija u značenju da li sljedbenici svih religija pripadaju spašenima ili su samo pripadnici jedne određene religije oni spašeni koji će dospjeti u Raj, jedno je od veoma bitnih pitanja kada se radi o raznolikosti i pluralitetu različitih religija. U okrilju kršćanske teologije postoje tri raširena i različita tumačenja o spasenju i iskupljenju različitih religija koja se determiniraju pojmovima religijski redukcionizam; religijski inkluzivizam i religijski pluralizam.

Kada se govori o spasenju i iskupljenju akcenat je na ovome: Ko ima dozvolu ulaska u Raj? Odgovor redukcionista je da u Raj mogu ući isključivo oni koji pripadaju njihovoj religiji. Primjera radi, kršćani koji smatraju da postoji samo jedan put spasenja, a to je slijeđenje kršćanske tradicije, mogu se smatrati redukcionistima. Inkluzivisti kapije Raja drže nešto otvorenijima kako bi počasni kršćani koji sudjeluju u nekim nekršćanskim religijskim tradicijama ali za koje se – prema kršćanskim mjerilima – može kazati da žive kreposnim i moralnim životom mogli ući u Raj. Carl Ritter naziva ih "bezimenim kršćanima" (62, 12).

Ali teorija religijskog pluralizma, za razliku od dvije prethodne teorije, smatra dopuštenim ulazak u Raj bez obzira na rasu, boju i uvjerenje za svaku osobu koja se unutar jedne religijske tradicije transformira iz "egocentričnog" u "stvarno".

John Hick, glavni zagovaratelj teorije religijskog pluralizma, smatra da su muslimanski gnostici, napose Ibn Arebi i Mevlana, kada se radi o spasenju i iskupljenju različitih religija, zauzeli pristup sličan njegovoj teoriji pluralizma. On objašnjava da kod sufija kakvi su Ibn Arebi i Mevlana nedvojbeno nailazimo na pluralizam. Na tragu toga, Hick nastoji tumačeći uvjerenja muslimanskih gnostika kroz prizmu pluralizma, reducirati ih na njegov religijski pluralizam. Stoga će se u ovome radu kao prvo objasniti Hickova teorija izbaviteljskog pluralizma, a potom će se odvojeno analizirati stajališta Ibn Arebija i Mevlane o spasenju i iskupljenju sljedbenika različitih religija, kako bi se na koncu

ZNAKOVI_VREMENA DVOBROJ 92-93 final.indd 12 24/03/2023 13:36

ponudila kritička analiza teorije izbaviteljskog religijskog pluralizma u Ibn Arebijevu i Mevlaninu svjetopogledu.

2. Izbaviteljski pluralizam Johna Hicka

Hickova teorija kognitivnog spasenja predstavlja reakciju na redukcionističko razumijevanje spasenja od strane kršćanstva, na temelju kojeg je jedini put spasenja vjerovanje u iskupiteljsku Kristovu smrt i krštenje. Hick spasenje poima kao mijenjanje iz egocentričnosti u teocentričnost, i na temelju tog generalnog i neodređenog mjerila vjeruje da ne samo kršćanstvo, nego i sve druge religije mogu svojim sljedbenicima osigurati iskupljenje i spas. Na temelju kazanoga, Hick smatra da sve religije, a time i svi idejni pravci u svijetu, osiguravaju put spasenja za svoje sljedbenike. Hick, štaviše, dopušta da i komunizam može osigurati put spasenja nekim osobama; u najmanju ruku on zbog naučavanja komunizma nije spreman odbaciti ovu opciju (39, 17). Prema tome, teorija religijskog pluralizma u kršćanstvu može se motriti kao jedna teorija kognitivnog spasenja koja je nastala kao reakcija na specifično vjerovanje kršćanstva o spasenju i iskupljenju.

Hick ne vjeruje u bitsku važnost vjerovanja i religijskih djela nego prema ovome ima instrumentalizirani pogled. Prema njegovom mišljenju važnost djelā i religijskih uvjerenja jeste u načinima koje nude kada se radi o mijenjanju čovjeka; tj., ukoliko mogu egocentričnu osobu promijeniti u teocentričnu. Dakle, Hick smatra kako je moguće da se dvije grupe religioznih osoba ne slože oko nekih uvjerenja i djelā, ali to neslaganje nema nikakva uticaja na promjenu podstaknutu ovim uvjerenjima i djelima i sva ona mogu biti podsticajna i mogu ličnost transformirati u teocentričnu osobu. O tome kaže:

> "Ja sam, prema onome što ja znam, uvjeren da neko ko se sa mnom razilazi, primjera radi, u ovome da je Isa imao oca u ljudskom obliku, da takav – moguće je – (ne zasigurno) griješi. Ali premda postoji uvjerenje u njegovu moguću grešku, ja, isto tako, vjerujem i svjestan sam da upravo ta osoba – potpuno je moguće – bude bliža Božijoj zbilji od mene samoga. Postojanje ove svjesnosti (koja se, u principu, uvijek mora održavati) je iznimno važno jer ona ima uticaja da umanji prekomjerno i nepotrebno oslanjanje na razlike utemeljene na povijesnim prosudbama. Takve razlike nikada ne predstavljaju prioritet prvog stupnja" (22, 158).

ZNAKOVI_VREMENA DVOBROJ 92-93 final.indd 13 24/03/2023 13:36

Hick vjeruje da su različite religije u proteklim stoljećima egzistirale u apsolutnom neznanju jedna o drugoj. Premda su tokom niza godina veliki pokreti vodili ka uspostavljanju međusobnog kontakta ove dvije doktrine, ali ova akcija i reakcija, posebno kada se radi o kršćanstvu i islamu, uglavnom se temeljila na suprotstavljenosti tako da nije postojao dijalog niti bilo kakav vid dubljeg i uzajamnog poznavanja pripadnika jedne religije o drugoj religiji. Tek unazad stotinjak godina mogu se pronaći znanstvena istraživanja o svjetskim religijama koja nude jedno dublje poimanje i upoznavanje sa drugom religijom, a u kontekstu toga i sa različitim tumačenjima spasenja i iskupljenja.

3. Epistemološki temelji Ibn Arebija i Mevlane vezano za izbaviteljski aspekt religija

3.1. Jedinstvo religija i pluralnost vjerozakona

Pozivajući se na Kur'an časni Ibn Arebi smatra da su načela i općenitosti religije izuzeti od promjena. On smatra kako religija sadrži nepromjenljive segmente koji su zajednički svim božanskim vjerozakonima, ali i segmente koji su promjenljivi i koji korespondiraju sa vremenom i mjestom i spušteni su prema zahtjevima i stanju čovjeka tog vremena i mjesta. Prema Ibn Arebiju svaki od vjerozakona odnosi se na poseban stupanj (*maqām*), ali Muhammedov vjerozakon se odnosi na stupanj bez stupnja, jer u njemu su sadržani svi stupnjevi, ali se ne vezuje ni za jedan. Dakle, ako svaki vjerozakon posmatramo sam po sebi, on je valjan; ali ako te vjerozakone motrimo sa aspekta islamskog vjerozakona, stoga što u sebi ne sadrže svu zbilju, oni dakle nisu valjani.

O istome u svojim stihovima govori i Mevlana. On vjeruje da je božanska religija jedna, a da su njene zbilje bile upitne i da se u skladu sa poimanjem ljudi, u svakom vremenu spuštao jedan njen segment u formi vjerozakona jednoga od vjerovjesnika. Ali ta razlika vjerozakona, vjerovjesnika i prednost jednih nad drugima ne treba biti povod da religiju motrimo kroz prizmu mnoštvenosti.

Do Kijameta će očitovanja Musaa biti.
Svjetlo je isto, lampe će se promijeniti.

ZNAKOVI_VREMENA DVOBROJ 92-93 final.indd 14 24/03/2023 13:36

Ulja i fitilji su ti što su u stanju promjene,
a Svjetlo se ne mijenja jer iz gajba ono je.
(M3: 1254-1256)

3.2. Jedan izvor religije

Kada se govori o pluralnosti religija Ibn Arebi i Mevlana ne odbacuju Boga niti počovječuju religiju nego proširuju sferu božanskih očitovanja i s obzirom na njihovo vjerovanje u jedinstvo bitka ta očitovanja objašnjavaju stupnjevima egzistencije. Ova dva gnostika vjeruju da božanska religija potiče iz Svijeta svetosti i Božanske Biti i da ljudski rod to ne može dosegnuti.

Ibn Arebi smatra da je pluralnost religija produkt božanskih odnosa, a ne produkt ljudskih relacija.

Mevlana smatra da su postojeći pluraliteti u svijetu, a u tom kontekstu i pluralnost religija, produkt pluralnosti božanskih relacija čiji korijen seže do jedinstva bitka. Ovo značenje se proteže s kraja na kraj Mesnevije u značenju da je stvoreno ogledalo Boga u kojem se očituju božanska imena i svojstva:

Zamisli stvorenja da su voda čista, bistra,
u kojoj se ljeskaju svojstva Zul-Dželalova.

Njihovo znanje, pravednost i dobrota,
u vodi bistroj sja k'o zvijezda nebeska.
(M6: 3172-73)

3.3. Razlike

Kao što je kazano ova dva velika gnostika imaju zajedničko stajalište u dva pitanja, jedinstvo religija i jedinstvo izvora za sve religije što je ključno kada je riječ o jedinstvu bitka. A razlika između Ibn Arebija i Mevlane je uglavnom u metodi. Mevlanin metod je da posredstvom priča, predaja, legendi svome čitatelju predoči najprofinjenije suptilnosti i potankosti spoznaje, pri tome ne posežući za hiperbolom niti zamršenim izrazima. Ali Ibn Arebi smatra da jedini put dosezanja zbiljske spoznaje stvarī jeste da tragatelj ulaže kontinuirani trud na spoznajnoj stazi, a da bi to objasnio koristi teške i komplicirane izraze. Ibn Arebi je, prije svega, inventivan mislilac sklon umovanju, a Mevlana je ašik.

ZNAKOVI_VREMENA DVOBROJ 92-93 final.indd 15 24/03/2023 13:36

Ibn Arebi ima odgovor na svako pitanje. Dakle, njegov put izaziva pažnju onih putnika koji za svako pitanje žele čuti adekvatan odgovor, a te odgovore traže u vlastitome fitretu kojeg je kreirao Bog. Druga grupa ljudi teži samo da uroni u božansku ljubav, i Mevlana se obraća upravo takvima.

4. Izbavljenje drugih religija u Ibn Arebijevu svjetopogledu

Ibn Arebi smatra da je izvjesni konac svih stvorenja sreća, ali ljudi ne mogu biti sigurni da li će tu sreću zadobiti u Barzahu ili u pedesethiljadugodišnjem Danu proživljenja.

Na osnovu Ibn Arebijevih djela u kojima se govori o izbavljenju različitih religija može se zaključiti da religija i vjerozakon koji su svojim uvjerenjima i primjenom obavezujući za čovjeka mogu mu osigurati njegovu ahiretsku sreću ili nesreću. Dakle, trebamo razmotriti koja je to religija, i koji je to put spasonosan za čovjeka, po mišljenju Ibn Arebija.

4.1. Sreća je u slijeđenju ispravnoga puta

Ibn Arebi govori o tri ispravna puta: Allahov put, blagodarstveni put i put Muhammeda, alejhisselam. "Allahov" put je sveobuhvatan i njime je obuhvaćeno sve stvoreno. Ibn Arebi smatra da putevi kojima se kreću sve stvari, vraćaju se Bogu, jer svaka osoba, zapravo, očituje odrednice jednoga od Božijih imena. A "Allah" je sveobuhvatno ime. Dakle, nije problem da stvari svijeta iako očituju tragove i odrednice jednoga od imenā, istovremeno očituju i reflektiraju i ime "Allah".

Ali da bismo dosegnuli sreću i spasenje trebamo slijediti onaj put kojim ćemo dosegnuti potpuno savršenstvo Božanskog Lica; tj., trebamo slijediti ona svojstva egzistencije koja će pomoći čovjekovoj duši da postigne potpunost. Jedno od božanskih svojstava koje pomaže čovjekovoj duši na ovome putu jeste blagodat. "Blagodarstveni put", prema mišljenju Ibn Arebija, jeste put onih kojima je Bog darovao blagodati. Svi vjerovjesnici i poslanici su donijeli ovaj put. Drugim riječima, premda svi putevi vode ka Bogu, ali je put sreće upravo onaj koji je došao kroz vjerozakon. Dakle, ljudi se ne mogu oslanjati čisto na ono što im je Bog dao sa aspekta stvaranja, jer moguće je da ih to odvuče ka nesreći, već trebaju slijediti Vagu koju je definirao Bog i koja u sebi sadržava sreću (230, str. 8).

ZNAKOVI_VREMENA DVOBROJ 92-93 final.indd 16 24/03/2023 13:36

Ali idealan put za postizanje sreće je onaj treći, koji je uži i od onog drugog puta. To je Muhammedov, alejhisselam, put koji je smješten unutar upute koja je samo i jedino data njemu, a to je kur'anska uputa. U svakom slučaju, zbog sveobuhvatnosti islamskog vjerozakona, ovaj put u svojoj biti obuhvata sve puteve prethodnih vjerovjesnika.

"Jedan od puteva je put blagodatī. I to je put onih *'kojima si blagodat svoju darovao*' (Fatiha, 5). I ono na šta Bog ukazuje kada kaže: *'Svima vama smo zakon i pravac propisali'* (Māide, 48). Dakle, Muhammedov, alejhisselam, sljedbenik odabire njegov put, a ostale puteve napušta, i premda priznaje valjanost svih drugih, ali se ne povinuje nijednome osim njegovog. Sva svojstva koja su sadržana u svakom od puteva vraćaju se Muhammedovu putu, jer je njegov vjerozakon sveobuhvatan i odredbe svakog vjerozakona su unesene u njegov vjerozakon. Njegov vjerozakon sadrži sve ostale vjerozakone, ali ti vjerozakoni u sebe ne uključuju njegov vjerozakon" (3-4: 410).

Da bi čovjek dosegnuo potpunu puninu nužno je aktiviranje svih svojstava bitka, a za to mu je neophodan vjerozakon, jer on nema spoznaju o svojoj božanskoj formi. Poimanje vrijednosti svih božanskih svojstava, a potom aktiviranje svakoga od njih, na odgovarajući i ravnomjeran način, je izvan čovjekovih mogućnosti. Stoga što se čovjekov fitret objektivizira posredstvom bitka, a bitak je nespoznatljiv i neograničen, dakle, ljudima je zarad samospoznaje potreban vjerozakon (6: 327).

4.2. Milost prethodi srdžbi

Milost znači da Bog neuvjetovano daje bitak svakom egzistentu, i stoga što je Bog Uzvišeni "Darovatelj" bitka svemu stvorenom, Njegova milost obuhvata sve.

Dakle, prethođenje Božije milosti ima značenje da je Bog Uzvišeni sve stvari uspostavio u formi nepromjenljivih realiteta na način da su objelodanjene u Njegovom bitku, prije nego su kroz pokornost i nepokornost razlučene na dobro i zlo (18: 111). Dakle, duše su, temeljem prvotnog fitreta kada još uvijek nisu bile zaprljane i pod zastorom, bile jedinstvene i na ispravnom putu, i ovaj fitret se ne odnosi na neke posebne osobe, kao što se i kaže u predaji: "Svako dijete se rađa u islamu, ali ga njegov roditelj učini židovom, kršćaninom ili vatropoklonikom!"

Ali, smatra Ibn Arebi, zabluda i lutanje u kojem se nađu duše im je pridodano na temelju njihovih određenih sposobnosti, ne njihovih

ZNAKOVI_VREMENA DVOBROJ 92-93 final.indd 17 24/03/2023 13:36

bitskih i suštinskih sposobnosti; tj., kada su čovjekovu prirodu prekrili tamni zastori, tada je i zabluda pridodana njegovoj duši, i ta zabluda je, također, duši pridodala i srdžbu; stoga i zabluda i srdžba nisu bitske, nego su, dakle, pridodane dušama. Ali, zadovoljstvo i milost, a prema odredbi da "Moja milost prethodi Mojoj srdžbi" su bitske kategorije duše. Ono što je pridodano ono iščezava, ali ono što je bitsko ono ostaje (7: 188).

Dakle, Ibn Arebi prihvata Božiju srdžbu, ali on smatra da srdžba nije obični osjećaj ljutnje. I srdžba poput milosti posjeduje egzistencijalnu prirodu, ali uprkos tome srdžba dolazi nakon milosti, jer sama srdžba je jedan od vidova nepresušne Božije milosti, kako Šejhul-ekber i kaže: "Postojanje srdžbe je segment Božije milosti prema robovima, dakle, Božija milost prethodi Njegovoj srdžbi i dolazi prije nje" (Ibid., 134.).

S obzirom na to da je Bog konačnica svakog puta i da obuhvata svaku stvar, "Božija milost obuhvata sve". Dakle, kakav god da je čovjek, bilo da je od stanovnika Dženneta ili Džehennema, na koncu će dosegnuti sreću; a ta sreća, to je ono do čega on doseže, u skladu sa njegovim duhom i djelima.

Srdžba, dakle, predstavlja vid Božije milosti, i to da će većina egzistenata u svijetu zbog svoga predodređenog upotpunjavanja biti izložena Božijoj srdžbi i kazni, premda to nije Njegova blagost, ali je to u skladu s odredbom "On je s vama".

Božija milost je s onu stranu dobra i zla, odnosno nema nikakve važnosti da li je ono što je predmet stvarne milosti dobro ili zlo. Zato Ibn Arebi, a zbog sveopćenitosti Božije milosti, i džehenemlije smatra vrijednim Božije milosti.

4.3. Obuhvatanje stanovnika džehennema Božijom milošću

Pitanje vječnosti i stalne patnje jedna je od kompliciranosti o kojoj su muslimanski mislioci imali različita mišljenja. Naravno, niko od muslimanskih teologa, filozofa, gnostika... nije dovodio u pitanje princip vječnosti džehennema, ali su se, između ostalog, razlike javile u pogledu trajanja patnje, tj., da li je patnja vječna ili može biti prekinuta?

Glavni teoretičar među sufijama koji je govorio o prekidu patnje jeste Ibn Arebi. On smatra da iz vanjštine kur'anskog teksta proizilazi da patnja ima određeno trajanje (4: 77). Prema njegovom mišljenju ne postoji tekst koji ukazuje na neprolaznost patnje. Ali, kada se radi o

ZNAKOVI_VREMENA DVOBROJ 92-93 final.indd 18 24/03/2023 13:36

neprolaznosti dženetskih blagodati postoje neosporivi tekstovi (Ibid., I: 164).

Ibn Arebi vjeruje da stanovnici vatre na temelju pravde ulaze u Džehennem, a da stanovnici Dženneta ulaze u Džennet Božijom milošću. Dženetlije će u Džennetu boraviti u spokoju i blagodatima koji nisu uvjetovani njihovim dobrim djelima na ovome svijetu. A džehenemlije će nakon ulaska u Džehennem trpiti kaznu prema svojim djelima, a ne preko toga.

Ibn Arebi smatra da ne postoji ništa što nije obuhvaćeno Božijom milošću, jer je Bog Milostivi i ovog svijeta i Ahireta. U skladu s tim, svjetlica Božije milosti obasjava i džehenemlije o kojima se kaže "vječno će u njoj biti", tj., vječno u vatri. Ali to ne znači vječnost patnje, jer, moguće je da budu u vatri, ali da nemaju osjećaj patnje (13: 112).

I premda Ibn Arebi, i generalno sufije, smatraju da su i džehenemlije obuhvaćene milošću i blagodatima Božijim, ali, po njima, postoji razlika između blagodati Džehennema i Dženneta. Blagodati stanovnika Džehennema su u nečistim i prljavim stvarima, kao što su blagodati stanovnika Dženneta u lijepim i čistim stvarima. Džehenemlije poput balegara uživaju u prljavštini.

5. Mevlanin stav o religijskom izbavljenju

Analizom Mevlaninih stihova, napose u *Mesneviji*, uočit ćemo da je Mevlanin stav o spasenju daleko širi nego što se može zapaziti kod većine mislilaca islamskog svijeta. Mevlana vjeruje da će ne samo vjernici koji su počinili veliki grijeh na koncu biti izbavljeni iz džehenemske vatre, nego će džehenemska patnja biti dignuta sa svih stanovnika džehennema, bili nevjernici ili muslimani.

5.1. Božija milost

Bog u kojeg, na temelju kur'anskih naučavanja, vjeruje Mevlana je Bog Koji posjeduje svojstva ljepote i sile ili blagosti i premoći ili milosti i kazne. Ali veza Boga Uzvišenog i Njegovih djelâ u odnosu na stvaranje egzistenata i njihove stvaralačke i vjerozakonske upute je ustrojena na principu svojstva ljepote (blagosti, milosti), a prema kur'anskom ajetu: *Gospodaru naš, Ti sve obuhvaćaš milošću i znanjem* (*Mu'min*, 7). Stvaranje svijeta i svih egzistenata počiva na milosti:

ZNAKOVI_VREMENA DVOBROJ 92-93 final.indd 19 24/03/2023 13:36

Nisam naredio ibadet da korist imam Ja,
već da milost iskažem svojim robovima.

Od njihovog slavljenja neću čist postati,
nego će se oni pročistiti i prosvijetliti.
(M2: 1756)

5.2. Spasenje monoteista i vjernika u Mevlaninu svjetopogledu

Spasenje monoteista i vjernika se u Mevlaninoj *Mesneviji* motri u kontekstu zagovorništva plemenitog Poslanika na Sudnjem danu. Bog je Poslaniku podario zagovorništvo i na ovom i na onom svijetu. Ovosvjetovno zagovorništvo Poslanikovo znači da je on neprestano, tajno i javno, molio Boga da uputi njegov narod govoreći: "Uputi moj ummet jer oni ne znaju." A važan primjer Poslanikova zagovorništva na onome svijetu jeste da će on moliti: Bože pokaži Ljepotu Svoju mome ummetu".[4]

Prema predaji na Dan Kijameta svi ljudi i sljedbenici svih vjerovjesnika će imati potrebu za zagovorništvom Pečata poslanika. Toga dana ostali poslanici, a među njima i *Ulul-azm*, Nuh, Ibrahim, Musa i Isa neće se moći zauzimati za Ademovo potomstvo i molbe za svoju zajednicu će prenijeti na Poslanika, alejhisselam. On će se zauzimati čak i za one koji imaju trun imana u srcu i oni će biti spašeni od džehenemske patnje (II: 126).

Mevlana, a na temelju spomenute predaje, smatra da će svi poslanici biti pod barjakom hazreti Muhammeda, a taj će se uzvišeni položaj objelodaniti na Dan Kijameta:

Adem i vjerovjesnici, reče Mustafa,
će stati iza mene, ispod mog barjaka.

Zbog toga je rekao on koji je pun vrlina,
iako pojavom posljednji, al' prvi sam ja.

Iako vanjštinom od Adema nastah ja,
al' značenjem stariji sam od njega.
(M4: 525-527)

[4] *Toga dana će neka lica blistava biti, u Gospodara svoga će gledati.* (Kur'ān, *al-Qiyāma*, 22–23).

ZNAKOVI_VREMENA DVOBROJ 92-93 final.indd 20 24/03/2023 13:36

U svojim stihovima Mevlana podsjeća na poznatu predaju u kojoj se Poslanik i njegov Ehl-i bejt uspoređuju s Nuhovom lađom koja je sredstvo spasenja za onoga ko se na nju ukrca. Mevlana smatra da i pripadnici drugih religija, a u cilju spasenja i izbavljenja, imaju potrebu za Poslanikovom uputom i šefaatom.

Zato je Poslanik ovo izrekao, ja,
sam k'o lađa u potopu Vremena.

Ja i ashabi smo k'o lađa Nuhova,
ko god se ukrca pobjeda je njegova.
(M4: 538-539)

Ali u drugom svesku *Mesnevije*, Mevlana – čvrsto vjerujući u Božiju dobrotu – smatra da vjernicima u principu neće trebati zagovorništvo, i kaže: "Na dan Proživljenja džehenemska vatra će bježati od vjernika, i Džehennem će dodvoravajući se moliti vjernika da se što prije udalji od njega jer će se bojati da vjernikovo svjetlo ne utrne njegovu vatru" (15, str. 182).

Jer džehennem vapi, vjerniče brzo ti,
prolazi jer nur tvoj vatru moju ugasi.

Prolazi vjerniče, nur tvoj ubija,
vatru moju kad sjajem zasija...

Džehennem od vjernika bježi onako,
kako dušom vjernik bježi od njeg' jako.
(M4: 2709-10, 2712)

Na temelju kazanog može se zaključiti kako Mevlana smatra da će vjernici muslimani koji čine dobra djela biti spašeni, a ostali sljedbenici Poslanika, alejhisselam, koji su griješnici, za nadati se je da će zagovorništvom Poslanika i oni biti spašeni. Također i sljedbenici ostalih religija, oni koji vjeruju u Boga, Sudnji dan i vjerovjesništvo poslanikā, Božijom milošću i zagovorništvom svoga poslanika koji je pod barjakom Poslanika Muhammeda, će biti spašeni. O tome potvrdu imamo u Kur'anu časnom:

ZNAKOVI_VREMENA DVOBROJ 92-93 final.indd 21 24/03/2023 13:36

One koji su vjerovali, pa i one koji su bili jevreji, kršćani i sabijci – one koji su u Allaha i u onaj svijet vjerovali i dobra djela činili – doista čeka nagrada od Gospodara njihova; ničega se oni neće bojati i ni za čim neće tugovati! (Al-Baqara: 62).

6. Poređenje Ibn Arebijeve i Mevlanine misli sa izbaviteljskim pluralizmom Johna Hicka

Muslimanski gnostici kao što su Ibn Arebi i Mevlana smatraju da je čovjekova uputa i spas rezultat iskrenog uvjerenja i činjenja dobrih i ispravnih djela. Čovjekova duša kroz dobra djela i ispravno uvjerenje doseže odraz potpunosti što je vodi u Božiju bliskost i zadovoljstvo, i donosi joj izbavljenje, a nedolična djela i neispravno uvjerenje oblikuju odraz koji izaziva nesreću i zabludjelost.

Osobe koje se kreću u pravcu dobra i upotpunjavanja sve svoje unutarnje aktivnosti usklađuju sa svojom prirodnom pozicijom na koju ih je obavezao Bog. Na taj način obavezujuća osoba u sferi racionalnog života ne osjeća nikakav pritisak, tegobu ni ograničenje. Obratno, onaj ko se kreće u pravcu lošega, prljavosti i devijacija on je izgubio svoju prirodnu poziciju i unutrašnje potencijale.

Kršćanska teologija objašnjenjem da je zbilja namijenjena isključivo kršćanstvu i da ostale religije ne slijede tu liniju, ne može se susresti s drugim religijama. U skladu s tim, upravo kao što je Hick valjano pojasnio, ovo pitanje odvodi kršćansku misao u jednom drugom pravcu i transformira je. Ukoliko kršćanska teologija prihvata da je Bog apsolutno Dobro i da je pri tome kršćanstvo jedini izvor spoznaje zbilje, jasno je da će zapasti u proturiječnost. Naprama ove stoji teorija da neko prihvata racionalističku kritiku i okane se vjerovanja; ali ako želi i dalje ostati vjernik, on mora vjerovati da pošto nijedna religija nema potpuni ekskluzivitet, kao rezultat toga sve velike svjetske religije predstavljaju put izbaviteljstva. To je upravo koncept kojeg nudi John Hick.

Kao odgovor na ovo stajalište treba kazati da Ibn Arebi i Mevlana, generalno uzev, uputu motre kroz dva vida: stvaralački i zakonodavni. Pod stvaralačkom uputom se podrazumijeva pokretanje strujanja djelića i stvaralačka relacija prirode i čovjeka, u sferi svojih zakonitosti. I ovom uputom se potvrđuje precizan poredak koji vlada nad one dvije sfere (priroda i čovjek). Ovakvo tumačenje upute potvrđeno je i u nekim ajetima Kur'ana časnog, kao u suri *TāHā*, kao odgovor poslanika

ZNAKOVI_VREMENA DVOBROJ 92-93 final.indd 22 24/03/2023 13:36

Musaa faraonu: *Gospodar naš je onaj koji je svemu onom što je stvorio dao ono što mu je potrebno, zatim ga, kako da se time koristi uputio.* (*TāHā*: 50). Zakonodavna uputa podrazumijeva Božije naredbe koje ako čovjek slijedi može postići vlastito zrenje i upotpunjenje. I na ovaj vid upute ukazuje veliki broj kur'anskih ajeta, od kojih i naredni: *Ova Knjiga, u koju nema nikakve sumnje, uputa je svima onima koji se budu Allaha bojali.* (Al-Baqara: 2).

Uputa u ovom značenju (zakonodavna uputa) se još naziva i "predstavljanje puta" i za razliku od stvaralačke upute koja obuhvata svu egzistenciju i egzistencijalne oblike, namijenjena je samo čovjeku. Božije zdanje temelji se na ovome, čovjek se posredstvom slanja vjerovjesnika i spuštanja Objave i instrumenata upute postavlja u sferu spoznaje i polučivanja koristi, ali ga se ne prisiljava na prihvatanje upute i upotpunjavanje: *Reci: 'Allah ima potpun dokaz, i da On hoće, svima bi na Pravi put ukazao!'* (An'ām: 149). Bog na razne načine čovjeku iskazuje ljubav i dokaz, ali nikada nikoga ne primorava na dobro i upotpunjavanje, jer se čovjekova čovječnost ostvaruje slobodnom voljom, a ne prisilom.

Ibn Arebi kada objašnjava razliku između stvaralačke i zakonodavne kategorije, pozivajući se na neka svojstva egzistencije ističe da oponiranje obavezujućoj kategoriji može izazvati nesreću. On to objašnjava ovako, da Bog nije samo Uputitelj nego i Onaj koji ostavlja u zabludi. U posebnim slučajevima moguće je da Božija zabluda nadvlada Njegovu uputu i to vodi u grijeh na ovome svijetu i u nesreću na Ahiretu. To da li se čovjek nalazi pod djelovanjem imena "Uputitelj" ili pod djelovanjem imena "Onaj koji ostavlja u zabludi" vraća se na prirodu same egzistencije (9, str. 223).

Ibn Arebi i Mevlana vjeruju, na temelju kur'anskih naučavanja kojima su, s kraja na kraj, prožeta njihova djela da religija predstavlja jednu zbilju koja se očitovala u formi različitih vjerozakona i da sve religije i Božiji vjerozakoni sadrže zbilje koje, uprkos razlikama u stupnjevanju, posjeduju vjerodostojnost i valjanost. Na tragu toga, sljedbenici ovih religija kreću se stazom spasa i izbavljenja. Jer, ako su religijske zbilje, u njihovom uopćenom značenju, očitovanje Božijeg vjerozakona, onda je posvema jasno da prihvatanje pluraliteta, vjerodostojnosti i valjanosti različitih religija (koje posjeduju različite religijske zbilje ali jednake) nužno podrazumijeva i pluralnost religijskog spasenja i izbavljenja i da ono nije isključivo za određenu religiju.

ZNAKOVI_VREMENA DVOBROJ 92-93 final.indd 23 24/03/2023 13:36

U svakom slučaju, uzimajući u obzir različitost religija i mnoštvenost njihovih stepenovanih zbilja, nedvosmisleno je da postoji izravna povezanost između religijskih zbilja religijâ i njihovog stupnja spasenja i izbavljenja. U onoj mjeri u kojoj se u religijskoj zbilji javlja potpunije očitovanje suštine, i spasenje i izbavljenje koje nudi ta religija će biti potpunije, i veća je mogućnost za čovjeka da dosegne apsolutnu spoznaju egzistencije posredstvom ove religije. Na temelju ovog tumačenja, spasenje i izbavljenje su posljedica Božije milosti i dobrote koja se javlja kao plod stjecanja suštinskih spoznaja i djelovanja u skladu s vjerozakonom.

S perzijskog prevela: Mubina Moker

Izvori i literatura

- Ashtiyani, Seyyed Jalal. (1991). *Šharh-e moqaddame-ye Qeisari bar Fosus al-hekam*, Entesharat-e Amir Kabir.
- Ebrahimi, Hasan. (2007). "Azab-e da'em az nagah-e Ibn Arabi", *Maqalat va barrasiha*, br. 61, ljeto.
- Ibn Arabi, Muhyiddin. (bi ta), *Fotuhat al-makiyye*, Entesharat-e Dar as-Sadr.
- Ibn Arabi, Muhyiddin. (1991). *Fosus al-hekam*, tashih: Abu al-'Ala Afifi, Entesharat-e Zahra.
- Abu Zeid, Nasr Hamed. (2007). *Chanin goft Ibn Arabi*, tarjome: Seyyed Mohammad Rastgu, Nashr-e ney.
- Chittick, William. (2009). *Tariq-e erfani-ye ma'refat az didgah-e Ibn Arabi*, tarjome: Mahdi Najafi Afra, Jami.
- Chittick, William. (2010). *Avalem-e khiyal* (Ibn Arabi va mes'ele-ye ekhtelaf-e edyan), tarjome: Qasem Kakayi, Entesharat-e Hermes.
- Foruzanfar, Badi'oz-zaman. (1988). *Sharh-e Masnavi-ye sharif*, Nashr-e Zavvar.
- Foruzanfar, Badi'oz-zaman. (1997). *Ahadis va qesas-e Masnavi*, Amir Kabir.
- Hick, John. (2000). *Mabahes-e pluralism-e dini*, tarjome: Abdorahim Govahi, Mo'essese-ye farhangi Entesharati tebyan.
- Mazaheri, Abdoreza. (2006). "Rahmat az didgah-e Ibn Arabi", *Majalle-ye Daneshkede-ye adabiyyat va olume ensani Daneshgah-e Tehran*, br. 179, jesen.

ZNAKOVI_VREMENA DVOBROJ 92-93 final.indd 24 24/03/2023 13:36

The Critical Analysis of the Liberating Religious Pluralism in the Gnostic Worldview of Ibn Arabi and Mevlana[5]

Abstract:

The theory of religious pluralism represents a new approach within the sphere of religious research, and even if during the time of Ibn Arabi and Mevlana there was word of this topic, it was not entitled as religious pluralism. Despite that, the advocates of the religious pluralism, especially John Hick, considered that the Islamic Gnostics like Ibn Arabi and Mevlana shared views similar to theirs, and thereby they called upon particular accounts of these Gnostics. John Hick believes that various religions, even those which offer differing answers and reactions to divine reality, all can be the source of redemption, completing the nefs and the deliverance of the followers. By carefully analysing Ibn Arabi and Mevlana's thought, it becomes clear that the positions of these two Muslim Gnostics who, conditionally speaking, deal with the topic of pluralism, within their fundament differ with religious pluralism that Hick speaks of, because they consider that, in fact, there is only one delivering religion which in itself encompasses all realities, as well as all the possible roads to human deliverance. That is precisely the Islamic religion which defines itself as "surrendering to God". Whereas, others believe that other religions contain the reality and in regards to the degree of the contained reality those religions can bring their followers to the salvation and redemption. However, if the followers of other religions would gain the knowledge of the Islamic tradition and adhered to it, they would achieve higher degrees than redemption.

Keywords: Salvation, Deliverance, Religious Pluralism, John Hick, Ibn Arabi, Mevlana.

[5] Journal of Religious Thought, University of Shiraz.

ZNAKOVI_VREMENA DVOBROJ 92-93 final.indd 25 24/03/2023 13:36